

“СВІТ ДЕМОНИВ” У МІФОПОЕТИЧНІЙ СВІДОМОСТІ СЛОВ’ЯН

Євгенія КАРПІЛОВСЬКА

Ольга Поріцька. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX — поч. XX ст.). — Київ, 2004. — 180 с.

Жваве зацікавлення сучасної гуманітарної науки історією культури, і передусім культури народної, тісно пов'язаної з міфопоетичним світосприйняттям, віруваннями, обрядовістю, є ще одним свідченням докорінних змін у методології сучасних гуманітарних досліджень. Їх зумовило перенесення центру ваги з об'єкта наукового вивчення на його суб'єкт, або ж, інакше кажучи, виразний антропоцентризм сучасної гуманітарної науки. Саме така кардинальна переорієнтація наукового пошуку спричинила формування цілої низки інтердисциплінарних гуманітарних напрямів, які й уможливили комплексне вивчення явищ духовної та матеріальної культури народів. Серед них чільне місце зі своїми здобутками останніх 15-20 років посідають етнолінгвістика і в її межах — етнопсихологія і етносоціолінгвістика, та лінгвокультурологія, гуманітарні дисципліни, об'єктом вивчення яких є культура, свідомість, суспільна діяльність народу, виражені в його мові. Дослідження, виконані в рамках цих дисциплін, передбачають вивчення спільного, загальнолюдського й відмінного, національно-специфічного у світогляді того чи іншого народу крізь так звану “національномовну картину світу”, тобто крізь його мовну концептуалізацію та категоризацію. Рецензована монографія Ольги Анатоліївни Поріцької “Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX — поч. XX ст.)” належить до кола праць, виконаних у межах саме такої новітньої антропоцентричної, етнолінгвістичної та лінгвокультурологічної наукової парадигми. У своїх роздумах про цю працю прагнемо передусім наголосити на її важливості й корисності для тих дослідників і взагалі зацікавлених читачів, які усвідомлюють значення мовних даних у вивченні народної культури й народного світосприйняття.

Монографія О. Поріцької насичена свіжим фактичним матеріалом, значна частина

якого чи не вперше стає здобутком не лише фахівців — етнографів, етнологів, фольклористів, культурологів, а й широкого читацького загалу, оскільки книгу написано у невимушеній, дохідливій манері. Дослідниця знайомить з матеріалами Відділу рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського та Відділу рукописів Інституту народознавства НАН України, Фонду І. Вагилевича, який зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Осмисленню української народної демонології в загальнослов'янському контексті посприяли багатолітні тісні контакти авторки з провідними центрами слов'янської етнолінгвістики та лінгвокультурології: сектором слов'янського фольклору та етнолінгвістики Інституту слов'янознавства Російської Академії наук, школою покійного академіка М. Толстого та кафедрою сучасної польської мови Університету ім. М. Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща), яку очолює відомий етнолінгвіст і лінгвокультуролог професор Є. Бартмінський. Під керівництвом академіка М. Толстого О. Поріцька писала свою кандидатську дисертацію, яка й покладена в основу даної монографії. Фонди та архівні матеріали, зібрані у згаданих зарубіжних наукових осередках, також широко використані в її праці. Крім того, авторка, дочка відомих дослідників слов'янського фольклору А. Поріцького та С. Грици, сама брала участь у численних фольклорних і етнографічних експедиціях, а отже, мала можливість отримати унікальний фактичний матеріал з перших рук. Такий досвід польової роботи дав О. Поріцькій можливість заглянути вглиб проблеми реконструкції давніх шарів народної культури й самосвідомості. Не лише побачити її в усій складності та розмаїтті, про що свідчить ґрунтовна обізнаність авторки зі станом опрацювання цих завдань в Україні і Славії в цілому, а й виробити власну наукову концепцію для аналізу й осмислення народної демонології як самостійного складника “мовної карти-

ни світу” слов’ян, що зберігає стійкість і цілісність давнього міфопоетичного сприйняття світу впродовж століть.

Рецензована монографія О. Поріцької складається з трьох розділів. У першому з них — “Питання міфології та демонології у вітчизняній етнокulturології” — авторка окреслила об’єкт свого дослідження й переконливо обґрунтувала важливість його аналізу й опису для створення цілісної картини народних вірувань українців. Вивчення народної демонології, або так званої нижчої міфології, найтісніше пов’язаної з повсякденним життям народу, уможливорює конструювання того міфологізованого, образного світу, що найвиразніше відбиває стосунки людини з довкіллям, її сприйняття явищ природи та осмислення їхнього впливу на неї. Саме в народній демонології, зокрема в її мовному оформленні, найяскравіше відбито національну специфіку міфопоетичної свідомості українців. Означення “демон” О. Поріцька трактує широко, як будь-який міфічний персонаж (далі — МП), крім міфічних божеств, як антропо-, так і зооморфний, що має “виразний тісний зв’язок із людською душею” (с. 11). У ієрархії міфічних персонажів — богів вищого рівня (язичницького пантеону), божеств роду чи календарного циклу та героїв народного епосу — авторка, сприймаючи слов’янську етнокulturологічну традицію, відводить демонам найнижчий щабель. Проте слушно наголошує на динаміці мовної картини “світу демонів”, наявності тісного зв’язку між, з одного боку, демонами і божествами, а з другого — демонами і людьми. “Простір між демонами і людьми, — зазначає вона слідом за польським фольклористом К. Мошинським, — займають напівдемони — відьми, змори, планетники, упірі, і пов’язуються вони у народній свідомості з цілком певними людьми чи то живими, чи померлими, або ж з їх душами...” (там само).

Основні — другий і третій — розділи монографії присвячені опису, відповідно, чоловічих і жіночих МП за всім комплексом властивих їм ознак та функцій: іпостасі, соціальний статус, зовнішній вигляд, властивості, час дії, локуси, характерні заняття, звички, модуси пересування, появи, зникнення тощо. Широкий спектр ознак класифікації

МП, застосований О. Поріцькою для аналізу фактичного матеріалу, уможливив всебічний опис досліджуваних об’єктів української народної демонології. Категорійний опис МП в її праці пов’язаний з вивченням місця і ролі окремих МП в цілісному “демонічному” світі. О. Поріцька бере до уваги характерні для тих чи інших МП предикати, які вона розуміє як дії, що базуються на контакті з об’єктом, до дослідницького поля залучено й самі такі об’єкти — адресати, реципієнти дій МП. Такі комунікативні функції МП розглянуто як в аспекті контактів зі світом людей, так і в межах самого “демонічного” світу в контактах між різними МП.

З огляду на специфіку прояву перелічених вище класифікаційних ознак у другому розділі окремо розглянуто домашні МП (*домовики, хованці, годованці, дідухи, запечичені*) і демони природи: лісові (*лісовики (лісуни, лісові чорти, лісові панни), боровики*) та водні (*водяники, болотяники, русалки водяні*) МП. Вироблені детальні класифікації українських МП уможливили їхнє зіставлення за певними ознаками з представниками “демонічного” світу інших слов’янських народів. Внаслідок здійсненого порівняння О. Поріцькій вдалося встановити спільне й відмінне, національно-специфічне в міфопоетичному сприйнятті слов’ян всіх трьох груп. Наприклад, якщо в українській демонології за ознакою місця перебування можна виділити такі жіночі МП з назвами прозорої внутрішньої форми, як *лісна, лісова панна, боровичка, лісниця, лісовка, русалка водяна*, то в польській їхніми відповідниками виступають такі МП, як *żytnia ranienska, żytnia majka, żytniczka*, а в сербській — *водаркиња, бродаркиња, приморкиња, загоркиња, планинкиња, пештеркиња, облакиња* (с. 117). Розбіжності в мовному оформленні МП виражають відмінності в трактуванні місця і ролі таких демонів у міфопоетичній свідомості різних слов’янських народів. Мовна форма унааявнює і неоднакове сприйняття демонів у різних регіонах самої України залежно від особливостей природи, виробничого життя, звичаїв та обрядів окремих етнографічних груп українців або мешканців певних місцевостей. Таке розмаїття уявлень відображають діалектні назви українських МП. Скажімо, особливості народних уявлень про

домашніх МП в різних регіонах України відбивають такі діалектизми, як наддніпрянське **краснолюдик**, поліські **ласачка**, **ласиця**, **ужака** чи гуцульські **бобак**, **лелик**, **літавець**, **літавиця**, **дика баба**, **Бола**. Зауважимо принагідно, що диференціація народних найменувань демонів за регіонами, а в їхніх межах — за говірками української мови, дала б можливість виразніше продемонструвати залежність тих чи інших уявлень про МП від особливостей матеріальної та духовної культури тих чи інших етнографічних груп українців. Значно підсилило б власне лінгвістичний бік дослідження О. Поріцької ширше й послідовніше залучення даних з етимології народних назв демонів, як українських, так і інших слов'янських. Такі відомості увиразнюють уподобані тією чи іншою мовною спільнотою моделі номінування МП, самий спосіб їхнього виокремлення з уявного “демонічного” світу, мовної концептуалізації та категоризації демонів. Скажімо, дослідниця звертає увагу на те, що українській демонології за нечисленними винятками, як, наприклад, назва русалки **Марина**, не властиве називання жіночих МП власними іменами людей, на відміну від сербської народної традиції, де такі назви активно вживано, пор. подані в монографії імена жіночих МП **Ангеліна**, **Адресила**, **Бурђа**, **Јана**, **Јерина**, **Катарина** з сербських пісень. Натомість українські чоловічі МП часто мають людські імена, напр.: **Семенко**, **Антипко**. І таких цікавих спостережень чимало в дослідженні О. Поріцької. Ці факти, як нам здається, заслуговують на поглиблений аналіз і пояснення. Можливо, вони унааявнюють відмінності світосприйняття, спричинені саме специфічними рисами менталітету того чи іншого народу, його характеру, ставленням до природи, ступенем збереження в його свідомості міфопоетичної традиції, впливом на неї інших культур. На тлі таких уявлень про демонів, їхні визначальні риси у різних народів переконливішими стають і риси типологічні, спільні, загальнолюдські, осмисленню яких О. Поріцька присвятила висновки своєї праці. Особливо важливим у підсумках дослідження нам видався показ динаміки змодельованої авторкою картини “демонічного” світу. Можливість показати таку динаміку за-

безпечило детальне структурування народного “світу демонів” за різними ознаками МП. Авторка аргументовано окреслює місце кожної групи досліджених українських МП в загальнослов'янській народній демонології. Наприклад, за інваріантним набором ознак, властивих жіночим МП, **русалка** — ключовий жіночий МП народної демонології не лише українців, а й росіян і білорусів, за твердженням О. Поріцької, перебуває на периферії загальнослов'янської демонології і наближається до сербської **віли**. Натомість поширена на південно-західних теренах України **богинька (богиня)** виявляє типологічну близькість до болгарської **самодиви** і в загальнослов'янському контексті за своїми ознаками займає перехідну позицію. Можна лише підтримати прагнення авторки монографії продовжити вивчення української народної демонології в її багатоманітних зв'язках з міфологічними системами інших народів, як слов'янських, так і неслов'янських, передусім тих, які перебувають зі слов'янами в сталому й тривалому контакті: румунів, угорців, турків, албанців, греків.

Представляючи читацькій аудиторії монографію О. Поріцької, не маємо жодних сумнівів, що вона викличе зацікавлення й буде корисною у дослідженнях широкого кола гуманітаріїв: мовознавців, культурологів, психологів, соціологів, когнітологів, філософів, релігієзнавців. Вона не лише наводить великий, свіжий фактичний матеріал, а й подає його детальну класифікацію, пропонує поняттєвий і процедурний апарат для його аналізу, осмислення й пояснення. У монографії накреслено перспективи розвитку здійсненого дослідження, тому щиро бажаємо О. Поріцькій сил і творчої наснаги для продовження цієї праці. Вона вкрай потрібна й важлива саме нині, коли з такою гостротою в новій українській державі стоять завдання вивчення національної свідомості українців, осмислення їх національної самобутності в колі інших народів. А це неможливо без глибокого знання свого коріння, історії своєї культури.

Київ